

МОВА ЯК ВИРАЗНИК АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ (на прикладі жанру фантастики)

Стаття присвячена розгляду мови як засобу вираження авторської свідомості через процес мислення та його відображення – уяву. Мовна і концептуальна картина світу представлені як основні елементи репрезентації свідомості. Розглянуто мовні засоби вираження авторської свідомості.

Ключові слова: мова, свідомість, мислення, мовна картина світу, концептуальна картина світу, НТП, концепт, авторські неологізми.

Статья посвящена рассмотрению языка как способа выражения авторского сознания через процесс мышления и его отображение - воображение. Языковая и концептуальная картины мира представлены как основные элементы репрезентации сознания.

Ключевые слова: язык, сознание, мышление, языковая картина мира, концептуальная картина мира, НТП, концепт, авторский неологизм.

The article deals with the language as a way of expressing the author's consciousness through the process of thinking and its mapping - the imagination. Linguistic and conceptual picture of the world as a representation of the basic elements of consciousness.

Key words: language, consciousness, thinking, language picture of the world, the conceptual picture of the world, STP, concept, author's neologism.

Мислення це процес відображення в свідомості людини суті речей, закономірних зв'язків і відносин між предметами чи явищами дійсності [1].

Процес мислення не можливий без вербального втілення, тому з філософської точки зору, поняття людини нерозривно пов'язане з поняттям мови як втіленням процесу мислення, виражене у слові, у формах мови, граматичній будові ітд.

Отже, мова – засіб формування людської думки, тобто виконує мислеоформулюючу функцію, що є головним генератором розвитку інтелекту людини, уяви, фантазії, є засобом самопізнання, сприяє комунікації людини, що робить її гідним членом суспільства.

Але не можна зводити феномен мови лише до споживацьких потреб. Адже мова є не лише засобом відображення реальності, а й інтерпретує її, створюючи особливу реальність для людини.

Саме уява як відображення складного мисленнєвого процесу, в загальному руслі якого відбувається і мовотворчий процес є тією силою, що спонукає людину до прогресу думки, самовдосконаленню та до мистецтва, зокрема літератури.

Уява (гр. «phantasia») – процес створення дійсності на основі власного чуттєво-ментального досвіду, уявлення можливих подій, передбачення певних ситуацій, програмування власної діяльності, тобто випереджальне відображення реальності. В свою чергу варто відрізнити поняття «уява» і «фантазія». Це – різні, нетотожні поняття, оскільки фантазія не пізнає, а лише грає уявленими образами. Фантазія є одним з різновидів

творчої уяви. Саме фантазії література завдячує появі такого оригінального жанру як фантастика.

Починаючи з античності, філософи, письменники, послуговуючись таким способом вигадки, створювали моделі ідеальних держав майбутнього – утопії, заклавши фундамент художньої фантастики. Цей напрямок художньої літератури втілює мрію про ідеальне, високодуховне суспільство, позбавлене «приземленості» матеріального світу. Послугуючись здобутками науки, техніки, віддзеркалює невпинний цивілізаційний розвиток, і звільнення пригнобленої людської уяви в прагненні досягнути всю велич Всесвіту.

Але ж що таке фантастика? Існує низка визначень цього поняття: 1. Поняття, образи, створені уявою, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. 2. Зображення подій, явищ у надприродному вигляді, не існуючих у дійсності; казкова основа мистецького твору. Невдатна претензія на реалізм гірше псує правдоподібність твору, ніж щира фантастика (Леся Українка, VIII, 1965, 158); Залишаючи деяку фантастику і таємничість у зображенні подій, поети-класики в основу своїх балад кладуть цілком реальні факти з народного життя (Деякі питання поетичної майстерності, 1956, 168).3. Збірн. Жанр літератури, а також твори, що описують явища, події нереальні, не існуючі в дійсності, які містять казкові образи. Художня література взагалі, а отже й фантастика, — це насамперед пізнання через образне узагальнення (Літературна Україна, 18.У 1971, 4); Жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр (Юрій Смолич, Перша книга, 1951, 78). 4. Щось видумане, нереальне, пов'язане з фантазією. Фантастика в науково-фантастичному творі повинна бути здійсненою, корисною, а не безглуздою, непотрібною нам (Олесь Донченко, VI, 1957, 594); [Академ.слов.]

Навіть відомі дослідники Т. Чернешова («Природа фантастики»), Ю. Кагарлицький («Що таке фантастика?»), Ц. Тодоров («Вступ до фантастичної літератури») говорять, що дати якесь остаточне визначення поняттю фантастики «майже безнадійна справа. Кожен під цим поняттям розуміє щось своє. «Наприклад, відомий американський письменник-фантаст Роджер Желязни, кожного разу, як у критиці з'являлося нове визначення фантастики, писав оповідання або повість, а то й роман, які зовсім не відповідали цьому визначенню, але при тому були безперечно фантастичними творами». [5]

«Відслідковуючи уяву людини як невпинний мисленневий процес, продуктом творення якого в історично-поступальному аспекті, є міфи, казки, утопії, нарешті науково-фантастичні твори, можна відслідкувати процес формування мовної та концептуальної картин світу. кравець[.]

У лінгвокультурології розмежовують мовну й концептуальну картину світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови. Концептуальна картина є ширшою, ніж мовна [Лукаш Г.П.].

За словами Косенко: «Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу й мовна різняться засобами створення: перша використовує поняття й уявлення, а друга - мовні одиниці. Таким чином, наявність не-

вербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу - ось принципова відмінність між концептуальною та мовною картинами світу.

Але ці дві картини (мовна і концептуальна) взаємопов'язані. На думку Б.О. Серебряникова, цей зв'язок здійснюється в мові двома шляхами: мова позначає окремі елементи концептуальної картини світу, що виражається зазвичай у створенні слів (концептів) і засобів зв'язку між словами й реченнями, мова пояснює зміст концептуальної картини світу чи концепту, пов'язуючи між собою слова в мовленні.

Слово — це засіб доступу до концептуального значення. Отримавши через слово цей доступ, ми можемо підключити до мисленнєвої діяльності і інші концептуальні ознаки, які даним словом безпосередньо не названі (периферійні, приховані, можливі чи асоціативні семи). Таким чином, слово є тим ключем, який відкриває для людини концепт як одиницю мисленнєвої діяльності і дає можливість скористатися ним в мисленнєвій діяльності [6].

Концепт виникає у процесі набування знань та отримання інформації про об'єкти та його властивості, причому ця інформація може включати відомості про уявний світ та можливий стан справ у ньому. У сумарному вираженні такі відомості включають у себе те, що окрема людина знає, припускає, думає, уявляє про навколишній світ. Концепт зводить різноманітні явища до чогось одного, підводячи їх під одну рубрику: він дає змогу зберігати знання про світ і є складником концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи [7].

Творчість письменників у жанрі фантастики це оригінальне, унікальне явище. На особливу увагу заслуговує наукова фантастика.

Як ми знаємо, ХХ століття – період активного розвитку науки і техніки. Століття найбільших науково-технічних досягнень і відкриттів, які позначилися на всіх сферах життя і мистецтва.

Електронізація, розвиток атомної енергетики, виробництво нових матеріалів, розвиток біотехнології, космізація. Створюється ціла низка машин, приладів, сплавів, які з плином часу знаходять застосування і в усіх галузях промисловості. Але найбільше досягнення 20 століття це – освоєння і вивчення космічного простору. Ця подія має неабияке значення для подальшого розвитку людства, меж пізнання навколишнього середовища.

Наукові відкриття спричинили неабиякий вплив на літературу, зокрема фантастичного жанру. Вчені, як люди холодного розуму, висловлюючи свої науково-технічні гіпотези, були далекими від ідеалістичного бачення реальності, але люди, пересічні громадяни, сприймали геніальні ідеї, як вияв буйної, нездорової фантазії чи навіть просто мрії, але з плином часу, це виявилось реальною дійсністю. Звичайно, це викликає захоплення, подив, як людський розум здатний так змінювати реальність?! Але мало хто знає, що саме дитячі переживання від прочитаної книги багато в чому визначає подальший шлях вченого. Такі відомі науковці, як Цілковський, Обручев, зізнаються, що прагнення до космічних подорожей, наукових відкриттів було закладено в них «відомим фантазером» Жюлем Верном. До речі, цікаво відзначити, що багато хто з них згодом самі писали науково-фантастичні твори. Романи Обручева «Плутонія» і «Земля Савінкова» увійшли

до золотого фонду нашої фантастичної літератури. У «Мрії про Землю і небо» Ціолковський намалював фантастичні картини життя на астероїдах. На сторінках його наукових творів формули і математичні викладки перемежуються описами, які представляють собою по суті науково-фантастичний нарис. Однією з перших робіт його в області астронавтики була науково-фантастична повість «Поza Землі» (почата в 1896, повністю видана в 1920, перевидана в 1958 році). Ряд голів її викладає в нарисній формі результати, отримані Ціолковським при розробці теорії міжпланетних польотів. У повісті зображено майбутнє завоювання Космосу: подорож на великій складовою ракеті «2017 року» спочатку навколо Землі, потім – до орбіти Місяця і політ малої місячної ракети з екіпажем у декілька чоловік, створення постійних поселень у світовому просторі. Засобами наукової фантастики Ціолковський висловив свої ідеї про підкорення Всесвіту, які склали зміст багатьох праць знаменитого діяча науки. В одному лише передбачення виявилось неточним: ймовірно, не в 2017 році, а набагато раніше відбудеться вихід людини в Космос. Населений супутник - позаземна станція і місячний переліт - справа щодо недалекого часу. Адже рік 1957 - рік перших штучних супутників - увійшов вже в історію, як початок нової, «космічної» ери в житті людства. І сам Ціолковський говорив ці слова про науково-технічному прогресі вже відносно недалекого часу ще недавно прозвучали б як фантастика. Але тепер ні в кого не викликає ні найменших сумнівів, що це наше близьке завтра [8].

Але не варто забувати і про внутрішню суть висловлюваних ідей. Деякі письменники зловживають, перенасичуючи твір, науковими ідеями, прибільшують вплив механізації, забуваючи про важливість людського потенціалу та можливостей мислення. Такі твори цікаві з наукової точки зору, але, як правило, серед читацького загалу особливого успіху не мають. Наприклад, розповіді Г. Гуревича, А. Морозова, Г. Остроумова, містять цікаві науково-технічні ідеї, залишають бажати кращого з мистецького боку. У них відсутня захоплюючий сюжет і образи героїв, хоча вони і названі по іменах. А може написати про наукову проблему, незважаючи на те, що вчені через декілька років її розв'яжуть, і його твір матиме популярність серед багатьох поколінь читачів. Як наприклад творчість Г. Уеллса. Цей геній своїми творами ніби передбачив розвиток сучасної науки: генну інженерію («Людина-невидимка», «Острів доктора Моро»), відкриття радіоактивності («Визволений світ»), космічні польоти і контакти з космічними прибульцями («Війна світів»).

Також цікаві фантастичні наукові ідеї ми можемо помітити в творчості українського письменника-фантаста В. Владко, зокрема в його творі «Аргонавти Всесвіту», хоча твір не позбавлений політичного контексту та ідеологічного пафосу.

Автор дивує глибокими енциклопедичними знаннями з астрономії, фізики, техніки, механіки. «Особливі прилади, конденсатори, виловлюють з повітря ту вологу, яка випаровується нашими тілами під час дихання чи кризь пори тіла. Потім ця волога насичується повітрям, до неї додаються деякі необхідні організмові солі – і виходить чудова смачна вода...» («Аргонавти Всесвіту»).

Свої найсмівливіші ідеї, гіпотези автори висловлюють, послуговуючись мовним потенціалом. Але як саме мова слугує для віддзеркалення авторського світобачення? В першу чергу, за допомогою лексики. «Власна мова наукової фантастики – це гармонія науковості та художності, фантастичності тексту та орієнтації його на сучасність, на теперішнього читача. Вона потрібна науковій фантастиці для створення образу фантас-

тичного світу. Тому для науково-фантастичного тексту є характерним авторський словотвір, тобто насичення оказіональною лексикою та оказіональною фразеологією». [9] Ці ознаки ми чітко прослідковуємо в творах письменників-фантастів, мова творів яскраво перенасичена науковими поняттями, авторським словотвором (оказіональна лексика та фразеологія). І як приклад: *Атоміті – пальне для астроплану (атомномне паливо). «Це – темно-бура масляниста рідина, яка не замерзає навіть під впливом найнижчих температур. І це вона майже зовсім позбавлена в'язкості: атоміт надтекущий, він вільно просочується крізь найцільніші фільтри, якими б дрібними не були їхні пори»*(В. Владко «Астронавти Всесвіту).

Не менш важливим є синтаксис тексту фантастичного твору. Це здебільшого повні, двоскладні речення, ускладнені головними та другорядними членами речення. Складні, здебільшого складнопідрядні із різними видами зв'язку (означальні; з'єднувальні; обставинні ітд.)

Отже, у роботі ми визначили, яку роль грає лексика для відображення авторської свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Свідомість і мислення. – Режим доступу: http://crk-knteu.kiev.ua/76649-Soznanie_i_myshlenie.html
2. Леся Українка, VIII, 1965, 158)
3. Деякі питання поетичної майстерності, 1956, 168
4. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980). – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
5. Фантастика у творчості Р. Л. Стівенсона. – Режим доступу: <http://filologia.livejournal.com/9668.html>
6. Кравець О.П. Концептуалізація і мовна картина світу. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=1106>
7. Косенко О. С. Мовна картина світу. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf
8. Українська Радянська Енциклопедія. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/17260621/ure/naukovo-fantastichna_literatura
9. Лексичні труднощі перекладу наукової фантастики. – Режим доступу: http://www.referatcentral.org.ua/foreign_language_load.php?id=435&startext=3
10. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1985